

Ιωάννα Λαλιώτου

**Οι Σπουδές του Φύλου
στην Ανώτατη και Ανώτερη Εκπαίδευση στην Ελλάδα**

Ομιλία στο συνέδριο του Ιστορικού Αρχείου του Πανεπιστημίου Αθηνών, «Πανεπιστήμιο και μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα: Ιστορικές προσεγγίσεις», Αθήνα, 7-8 Ιουνίου 2007

➤ **Το σκεπτικό της θεσμικής συγκρότησης των προγραμμάτων**

Προς το τέλος του ακαδημαϊκού έτους 2003 και τις αρχές του επόμενου ξεκίνησε στην Ελλάδα η λειτουργία προπτυχιακών (8) και μεταπτυχιακών (2) προγραμμάτων σπουδών για θέματα φύλου και ισότητας. Τα προγράμματα αυτά προκηρύχθηκαν στο πλαίσιο του ΕΠΕΑΕΚ II. Η χρηματοδότηση, οργάνωση και υλοποίηση των προγραμμάτων αυτών αποτέλεσε τμήμα του Μέτρου 2.2 του ΕΠΕΑΕΚ που αφορούσε την αναμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών.

Το σκεπτικό του σχετικού μέτρου περιγράφεται ως εξής:

«Το Μέτρο 4.2 στόχο έχει τη στήριξη των γυναικών που σπουδάζουν σε Ιδρύματα της ανώτατης εκπαίδευσης τόσο σε προπτυχιακό όσο και σε μεταπτυχιακό επίπεδο, ώστε να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους και να αναπτύξουν ερευνητικές δεξιότητες που θα τους επιτρέψουν να αποκτήσουν πρόσθετα ακαδημαϊκά προσόντα και να ανταποκριθούν καλύτερα στις απαιτήσεις της αγοράς εργασίας.

Επιχειρείται (ίσως για πρώτη φορά με τόση σαφήνεια) να δοθούν στις γυναίκες που παρακολουθούν προγράμματα ανώτατης εκπαίδευσης κίνητρα (υλικά και μη) που θα τους επιτρέψουν να παρακολουθούν απερίσπαστες τις σπουδές τους, αναπτύσσοντας επιστημονική και ερευνητική δραστηριότητα που θα τους βοηθήσει να βρουν και να διατηρήσουν μια δουλειά αντάξια των δεξιοτήτων και των γνώσεών τους.

Ενώ δεν παρατηρείται ανισότητα ως προς τις εκπαιδευτικές ευκαιρίες που παρέχονται στις γυναίκες στη χώρα μας, στην πραγματικότητα η επαγγελματική εξέλιξη των γυναικών υστερεί απέναντι σε αυτή των ανδρών συναδέλφων τους. Μέσω των δράσεων του εν λόγω Μέτρου θα επιχειρηθεί η στήριξη των γυναικών-επιστημόνων δίνοντας έμφαση σε θέματα συμβουλευτικής και επαγγελματικού προσανατολισμού, σε οικονομικά κίνητρα (υποτροφίες, επιδόματα κτλ.) και σε

ερευνητικές δραστηριότητες που σχετίζονται με την επαγγελματική εξέλιξη των γυναικών. Στόχος είναι η συμμετοχή των γυναικών στη λήψη αποφάσεων και η ισόρροπη αντιπροσώπευσή τους σε τομείς των θετικών επιστημών και της νέας τεχνολογίας.

Επίσης, υποστηρίζεται η ανάπτυξη προγραμμάτων σπουδών ή ερευνητικών δραστηριοτήτων με κύριο αντικείμενο τη μελέτη των θεμάτων που σχετίζονται με τη γυναίκα και τη θέση της στον κοινωνικό, εργασιακό και οικονομικό χώρο, ώστε να είναι δυνατή η ευαισθητοποίηση της κοινωνίας μας και ο σχεδιασμός των καταλλήλων δράσεων.»

http://www.epeaek.gr/epeaek/el/a_2_1_2_4_2.html

Στόχος λοιπόν αυτού του μέτρου ήταν σαφώς «οι γυναίκες» και η ενίσχυση της εκπαίδευσής τους. Αν και το παραπάνω σκεπτικό υποδηλώνει μια αρκετά έντονη αγωνία να φανεί εξαρχής ότι στη χώρα μας δεν υφίστανται εκπαιδευτικές διακρίσεις με βάση το φύλο, εντούτοις το μέτρο έρχεται να θεραπεύσει ανισότητες ως προς την εκπαίδευση και την επαγγελματική σταδιοδρομία των γυναικών. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι στην κατηγορία γυναίκες το μέτρο συμπεριλάμβανε τόσο τις φοιτήτριες όσο και τις καθηγήτριες και ερευνήτριες του Πανεπιστημίου. (Καθόλου δε δεν αναφέρονται ως εμπλεκόμενοι (ή «ωφελοούμενοι») σε αυτές τις δράσεις οι άντρες φοιτητές, καθηγητές και ερευνητές. Δίνεται έτσι η εντύπωση ότι η εισαγωγή των σπουδών του φύλου στο Πανεπιστήμιο αποτελεί ένα μέτρο «θετικών διακρίσεων» [affirmative action] στην εκπαίδευση)

Αξίζει επίσης να σημειώσουμε ότι δε γίνεται καμία σχεδόν αναφορά στις Σπουδές του Φύλου ως γνωστικό πεδίο. Το μέτρο δεν αναφέρεται στην ενδεχόμενη εισαγωγή καινοτομίας που μπορεί να συνεπάγεται η εισαγωγή του φύλου ως θεματική και ως αναλυτική κατηγορία σε μια σειρά από τις επιστήμες τις οποίες τα ανώτατα και ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα της χώρας μας θεραπεύουν. Η εισαγωγή των σπουδών του φύλου ακολουθεί τη λογική ενός μέτρου κοινωνικής πολιτικής και απεναντίας δεν καλείται να εξυπηρετήσει την ανάγκη ενίσχυσης των προγραμμάτων σπουδών μέσω της ανάπτυξης της έρευνας και της διδασκαλίας σε τομείς που αναπτύσσονται τις τελευταίες δεκαετίες σε διεθνές επίπεδο δυναμικά και συνιστούν πεδία αιχμής της ερευνητικής πρωτοπορίας, όπως δηλαδή οι σπουδές του φύλου.

Η έννοια της καινοτομίας δεν φαίνεται να απασχολεί ιδιαίτερα αυτόν το τομέα της αναμόρφωσης των προγραμμάτων σπουδών.

➤ **Οι σπουδές του φύλου στην Ελλάδα**

Ποιά ήταν όμως η κατάσταση σε σχέση με τις ΣΦ στην Ελλάδα μέσα και έξω από το πανεπιστήμιο πριν την εισαγωγή των σχετικών Προγραμμάτων ΕΠΕΑΕΚ. Η ερευνητική ενασχόληση με σχετικά θέματα είχε βέβαια ξεκινήσει αρκετές δεκαετίες πριν. Δε θα αναφερθώ εδώ σε ονόματα και επιστημονικές συμβολές, Επιγραμματικά μπορούμε νομίζω να υποστηρίξουμε ότι στην Ελλάδα έχουμε ήδη από τη δεκαετία του 1980 μια δυναμική, ποιοτικά υψηλή και διαρκώς αναπτυσσόμενη έρευνα στις ΣΦ η οποία όμως ακόμη δεν είχε εκφραστεί αντίστοιχα στην οργάνωση των προγραμμάτων σπουδών των Πανεπιστημίων. Η γεφύρωση μεταξύ υπάρχουσας ερευνητικής ανάπτυξης και Πανεπιστημίου παρέμενε μέχρι την έναρξη των προγραμμάτων και σε μεγάλο βαθμό παραμένει ακόμη ελλιπής (διδασκαλία σποραδικών μαθημάτων χωρίς αυτά να εντάσσονται σε μια συνολικότερη δομή, σχετική απουσία εξειδικευμένων θέσεων μελών ΔΕΠ (παρόλο που υπάρχει εξειδικευμένο ερευνητικό δυναμικό), διδασκαλία των σχετικών μαθημάτων από συμβασιούχους συναδέλφους, και αλλαγή της αρχικής πρόθεσης του ΥΠΕΠΘ να προκηρύξει μόνιμες θέσεις ΔΕΠ στο πλαίσιο των Προγραμμάτων ΕΠΕΑΕΚ.)

➤ **Οι σπουδές του φύλου στην Ευρωπαϊκή Ένωση**

Ποια είναι όμως η κατάσταση στον ευρωπαϊκό χώρο;

Αποτελεί κοινή διαπίστωση ότι η εισαγωγή των ΣΦ στην ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση στις χώρες τουλάχιστον της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει ακολουθήσει πολλούς διαφορετικούς δρόμους, βρίσκεται σε διαφορετικά επίπεδα και έχει διαφορετικές μορφές από χώρα σε χώρα. Αυτή η διαφοροποίηση οφείλεται σε δύο κυρίως λόγους:

1. Διαφορές ως προς την προϋπάρχουσα ανάπτυξη του επιστημονικού πεδίου
2. Διαφορές ως προς τη δομή και την οργάνωση της ανώτατης εκπαίδευσης (για παράδειγμα κάποια εκπαιδευτικά συστήματα χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερο βαθμό ευελιξίας το οποίο επιτρέπει την οργάνωση διατμηματικών προγραμμάτων, την διεπιστημονικότητα κτλ.

Οι διαφορές ως προς την παρουσία των ΣΦ στην Ανώτατη Εκπαίδευση μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

1. Χώρες όπου απουσιάζουν σχετικά θέματα σε επιμέρους αναλυτικά προγράμματα σπουδών και ερευνητικές δραστηριότητες.
2. Ύπαρξη επιμέρους μαθημάτων στο εσωτερικό προγραμμάτων σπουδών χωρίς όμως αυτά να εντάσσεται σε μια ευρύτερη ομάδα ή να χορηγούν κάποιο είδος πιστοποιητικού. Σε αυτή την κατηγορία εντασσόταν η Ελλάδα (αλλά και η Πορτογαλία και πολλές από τις νέες χώρες της ευρωπαϊκής ένωσης) μέχρι την εισαγωγή των σχετικών προγραμμάτων ΕΠΕΑΕΚ
3. Αυτόνομα τμήματα ΣΦ ή και αυτόνομα μεταπτυχιακά προγράμματα.
4. Κατάργηση προϋπαρχόντων τμημάτων ή προγραμμάτων σε μια διαδικασία «mainstreaming» όπου οι ΣΦ επαναεντάσσονται στα αναλυτικά προγράμματα των επιμέρους επιστημονικών πεδίων.

➤ Το μέλλον: Το 7^ο Πακέτο

Πώς διαγράφεται όμως το μέλλον των Σπουδών και της Έρευνας για το Φύλο στην ανώτατη και ανώτερη εκπαίδευση; Ας μείνουμε για λίγο στο ευρωπαϊκό επίπεδο. Μια ένδειξη για τους ευρύτερους προσανατολισμούς του πεδίου μας δίνει ο σχεδιασμός του 7^{ου} Προγράμματος Πλαισίου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής μέσω του οποίου θα χρηματοδοτηθούν οι ερευνητικές δραστηριότητες σε όλα τα επιστημονικά πεδία από το 2007 έως το 2013.

Στο κείμενο του 7^{ου} Προγράμματος και συγκεκριμένα στο τμήμα που αφορά τις Κοινωνικο-Οικονομικές και Ανθρωπιστικές Σπουδές τα ζητήματα

του φύλου απαντώνται διάσπαρτα σε όλες σχεδόν τις επιμέρους θεματικές που η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θεωρεί ως θεματικές αιχμής και προκρίνει προς ανάπτυξη για την περίοδο 2007-2013. Μια πρώτη εκτίμηση που μπορεί να γίνει και αφορά γενικότερα την επιλογή των θεματικών αιχμής είναι ότι το ενδιαφέρον του 7^{ου} Προγράμματος στρέφεται προς τη μελέτη ζητημάτων που αφορούν τις διαδικασίες μετασχηματισμού των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Με δεδομένες τις διαδικασίες ευρωπαϊκής επέκτασης και της ένταξης χωρών της Ανατολικής Ευρώπης στην Ένωση η έρευνα στο χώρο των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών στρέφεται προς την ιστορική και συγχρονική μελέτη κοινωνιών σε διαδικασία μετάβασης. Σε αυτό το

πλαίσιο το φύλο αναδεικνύεται σε κύρια παράμετρο μέσω της οποίας μπορούν να σταθμιστούν οι κοινωνικές διαδικασίες μετάβασης.

Αναφέρω ενδεικτικά κάποιες από τις περιοχές στις οποίες αναδεικνύεται το φύλο ως κύρια παράμετρος:

1. Επιδίωξη ισότιμης αντιπροσώπευσης γυναικών και ανδρών στις ερευνητικές ομάδες.
2. Παράμετρος στις συγκριτικές μελέτες των ευρωπαϊκών κοινωνιών.
3. Παράμετρος σε μελέτες που αφορούν τις προοπτικές ανάπτυξης των μη αναπτυγμένων περιοχών της Ένωσης
4. Μελέτες του αγροτικού χώρου με στόχο την προώθηση προγραμμάτων δομικής ανασυγκρότησης. Ο ρόλος του φύλου στη συγκρότηση των κοινωνικών δομών των αγροτικών κοινοτήτων και στην οργάνωση της παραγωγής
5. Μελέτες που αφορούν τις πόλεις και ερευνούν βαθμούς κοινωνικής συνοχής
6. Μελέτες δημογραφικής προοπτικής
7. Μελέτες που αφορούν τις νεανικές κουλτούρες και γενικότερα ζητήματα νεότητας.
8. Μελέτη κοινωνιών σε μετασχηματισμό. Οι έμφυλες σχέσεις και η ισότητα θεωρούνται ως παράμετρος κοινωνικής αλλαγής.
9. Ο ρόλος του φύλου στην εφαρμογή ευρωπαϊκών πολιτικών

➤ Το μέλλον

Επιγραμματικά θα αναφερθώ σε δύο κρίσιμα ζητήματα που αφορούν τόσο το ευρωπαϊκό περιβάλλον όσο και τα ελληνικό πανεπιστήμιο ειδικότερα.

1. Όπως δείχνουν και οι πρώτες αντιδράσεις των σχετικών επιστημονικών κοινοτήτων (π.χ. η Σουηδική Ακαδημία Ερευνών, η ATHENA κτλ.) στο 7^ο Πρόγραμμα Πλαίσιο, φαίνεται να προωθείται σε ευρωπαϊκό επίπεδο η πολιτική του «mainstreaming» των ΣΦ. Αποφεύγεται δηλαδή η συγκρότηση αυτόνομων ερευνητικών προγραμμάτων που να αφορούν κατά κύριο λόγο ζητήματα φύλου και ισότητας και αντίθετα προκρίνεται η διάχυση των μελετών του φύλου σε επιμέρους θεματικές και επιστημονικά πεδία. Ενώ επί

της αρχής αυτός είναι ένας επιθυμητός στόχος, εντούτοις ο κίνδυνος που ελλοχεύει σε αυτή την πολιτική της διάχυσης είναι ταυτόχρονα πολιτικός και επιστημονικός, ιδιαίτερα για την υλοποίηση της έρευνας σε χώρες όπου το πεδίο των ΣΦ δεν έχει αναπτυχθεί συστηματικά έτσι ώστε να έχει σταδιακά και παραγωγικά μπολιάσει τις επιμέρους παραδοσιακές επιστήμες που καλούνται να ανταποκριθούν στην ερευνητική πολιτική του 7^{ου} Προγράμματος. Χωρίς την πρότερη ανάπτυξη συγκροτημένων και συνεκτικών προγραμμάτων έρευνας και διδασκαλίας δε υπάρχει η δυνατότητα να αναδειχθεί η πολυπλοκότητα και η ιστορικότητα των έμφυλων διαστάσεων της κοινωνικής συγκρότησης ιδιαίτερα σε χώρες εκτός Δυτικής Ευρώπης όπου η σχετική έρευνα, ακριβώς επειδή άρχισε αργότερα, δεν έχει ακόμη προχωρήσει στο εύρος και στο βάθος που απαιτείται ώστε να εξασφαλίζεται η επιστημονική εγκυρότητα των τρόπων με τους οποίους το φύλο τείνει να θεωρηθεί ως πρώτη παράμετρος κοινωνικού μετασχηματισμού. Η διάχυση του όρου «gender» χωρίς την προϋπόθεση της πρότερης συνεκτικής και συστηματικής συγκρότησης του πεδίου των ΣΦ—των αναλυτικών του κατηγοριών και της ανάδειξης της ιστορικής και γεωπολιτικής ιδιαιτερότητας των έμφυλων σχέσεων σε κάθε χώρα—μπορεί να οδηγήσει σε ευκαιριακές πολιτικές χρήσεις και ιδεολογικές καταχρήσεις του όρου. Όπου η μελέτη των έμφυλων σχέσεων ουσιαστικά ανάγεται σε μια αξιολόγηση του βαθμού στον οποίο μη-δυτικές (ή περιφερειακά δυτικές κοινωνίες) ακολουθούν τους ρυθμούς εναρμόνισης με ευρωκεντρικά μοντέλα κοινωνικής οργάνωσης. Ας μη ξεχνούμε άλλωστε ότι κάποιοι από τους πιο αιματηρούς πολέμους της Δύσης στον υπόλοιπο κόσμο γίνονται στις μέρες μας στο όνομα τάχα της ανάγκης να «σωθούν» οι γυναίκες του μη-Δυτικού κόσμου από τις ίδιες τις κοινωνίες τους!

2. Στο δια ταύτα του Ελληνικού Πανεπιστημίου. Προτού φτάσουμε σε αυτή τη φάση της διάχυσης του όρου «gender» σε επιμέρους μελέτες, έρευνες και πολιτικές είναι αναγκαία η εξειδίκευση, δηλαδή η συστηματική και σε βάθος οργάνωση προγραμμάτων σπουδών που θα εξασφαλίζουν τη γεφύρωση μεταξύ του επιστημονικού/ερευνητικού πεδίου των ΣΦ όπως αυτό έχει αναπτυχθεί τις τελευταίες δεκαετίες τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό και του πανεπιστημίου (δηλαδή του χώρου εκπαίδευσης των νέων ερευνητών, εκπαιδευτικών, δημοσίων λειτουργών, μελετητών κτλ που θα κληθούν να

ανταποκριθούν στο αναδυόμενο ευρωπαϊκό περιβάλλον και τους ερευνητικούς/πολιτικούς του προσανατολισμούς όπως αυτοί περιγράφηκαν παραπάνω) και. Η εισαγωγή των Προγραμμάτων Σπουδών για θέματα Φύλου και Ισότητας φάνηκε να παραγνωρίζει αρχικά τουλάχιστον τη συμβολή του πεδίου αυτού στην ανάπτυξη της καινοτομίας στα προγράμματα σπουδών μέσω των οποίων υπηρετούνται οι επιστήμες στην Ανώτερη και Ανώτατη Εκπαίδευση. Στην πράξη, δηλαδή κατά τη φάση της υλοποίησης, αυτή η παραγνώριση αποκαταστάθηκε σε κάποιες τουλάχιστον περιπτώσεις και σε κάποιο τουλάχιστον βαθμό. Το στοίχημα για το μέλλον είναι αφενός να εξασφαλιστεί η συνέχιση των προγραμμάτων σπουδών για το φύλο με σκοπό να αναπτυχθεί η γεφύρωση μεταξύ πανεπιστημίου και της δυναμικής ανάπτυξης του πεδίου στο χώρο της έρευνας. Η συνέχιση των προγραμμάτων προς αυτή την κατεύθυνση αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση ώστε να εξασφαλισθεί ο καινοτόμος χαρακτήρας του επιστημονικού αυτού πεδίου και να δοθεί έτσι η δυνατότητα στο Ελληνικό Πανεπιστήμιο να επωφεληθεί από τη δυναμική συμβολή των σπουδών του φύλου στη γενικότερη αναμόρφωση του περιεχομένου της έρευνας και της διδασκαλίας στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση.